

УДК 347.63

ОХОРОНА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті детально вивчено та проаналізовано історичний досвід влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування після Жовтневої революції і до набуття Україною незалежності. Автором окреслена динаміка становлення інституту влаштування покиннутих дітей, висвітлені етапи розвитку та форми влаштування таких дітей. В результаті відмічено історичне зростання значення та пріоритет сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В статье детально изучен и проанализирован исторический опыт устройства детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения после Октябрьской революции и до приобретения Украиной независимости. Автором очерчена динамика становления института устройства брошенных детей, освещены этапы развития и формы устройства таких детей. В результате отмечен исторический рост значения и приоритет семейного воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения.

Historical experience of device of children-orphans and children, deprived paternal care after October revolution and to acquisition of independence by Ukraine is in detail studied and analysed in the article. The author outlined dynamics of becoming of institute of care of the abandoned children, lighted up stages of development and forms of arranging of such children. As a result the author marked historical growth of value and priority of family education of children-orphans and children, deprived of paternal care.

В умовах сьогодення, коли перед суспільством у широкому масштабі постає задача влаштування дітей—сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досить природним та актуальним є питання, які форми влаштування існують у сучасній практиці і які з цих форм можуть бути визнані такими, що відповідають своїй меті.

Науковий аналіз історичного аспекту розвитку цього питання робили такі фахівці: Т. Антонюк, В. Є. Виноградова—Бондаренко, В. Ю. Євко, А. Г. Зінченко, В. В. Кустова, А. М. Нечасєва, І. Б. Плугагор, Я. М. Пугач та ін.

В межах цього наукового дослідження, базуючись на комплексному вивченні та аналізі правових документів, національної та радянської наукової літератури, автор розгляне та проаналізує способи та форми влаштування дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, що існували після Жовтневої революції 1917 р. і до набуття Україною незалежності.

Проголосивши себе “верховним опікуном дитини” та зробивши предметом своєї діяльності заміну сімейного виховання громадським, радянська влада взяла на себе обов’язок по утриманню та вихованню дітей, які залишились без піклування батьків. Проте в основному увага держави була сконцентрована лише на створенні та розширенні мережі дитячих установ, здатних замінити сім’ю навіть там, де вона існувала [1].

Виходячи з пануючої у ті часи думки про неважливість сім’ї в умовах соціалізму, її було усунуто від виховання дітей і взято курс на дитячі будинки як основу соціального виховання. У більшовицько—радянській системі саме на дітей було спрямовано увагу держави, і саме діти стали об’єктом соціального експерименту з формування нового типу людини. Суть її полягала в тому, щоб не допустити впливу на дітей ні сім’ї, ні церкви і, витримавши загальноосвітню нормативність (навчальні предмети в освітніх

установах зберігалися), політизувати увесь процес навчання та виховання. У всі навчально-виховні заклади і установи, громадські просвітні установи і організації вводилися політизація, атеїзм, інтернаціоналізм, що поглиблювало відчуження сім'ї від школи.

Родина опинилася в тіні, її вважали такою, що розкладається. Особливо це стосувалося пролетарської родини. Родина селянська, вважали керівники держави і комуністичні педагога, виявляє більше сталості. Але й вона не захищена від руйнуючих впливів. Саме цим аргументувалося, чому виховання в радянській державі не може ґрунтуватися на родині [2].

Декретом від 10 листопада 1917 р. "Про знищення станів та цивільних чинів" дореволюційні опікунські установи були скасовані. Почалася розробка принципово нової правової бази в галузі шлюбно—сімейних відносин. В липні 1919 р. був прийнятий перший в Україні Кодекс законів про сім'ю, шлюб, опіку та акти громадянського стану.

Кодекс 1919 р. майже повністю скасував усиновлення. Він встановлював, що усиновлені прийомні діти та приймаки щодо усиновителя та усиновителі щодо усиновлених, прийомних дітей та приймаків, якщо усиновлення мало місце до видання цього Кодексу, привносяться до родичів за походженням, а усиновлення, яке мало місце після набрання ним чинності, не породжує ніяких цивільних обов'язків і прав для усиновителів та усиновлених. Але в силу того, що на Україні почалися воєнні дії (наступ денікінських банд) цей перший сімейно—шлюбний кодекс УСРС фактично ніколи не набрав чинності, тому інститут усиновлення продовжував існувати як один з різновидів сімейного влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування [3].

Дослідники називають декілька причин такої кардинальної зміни законодавства. Головна з них — побоювання того, що в існуючій на той момент політичній та соціальній обстановці усиновлення буде використовуватися для того, щоб обійти закон, а саме — заборону використання найманої праці та відміну права спадкування.

Друга причина — непотрібність усиновлення для зрівняння в правах дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом. Питання про соціальний статус незаконнонароджених дітей було актуальне в усі часи, регулярно вживалися заходи по вирішенню його за допомогою інституту усиновлення.

Для відміни усиновлення існувала і причина ідеологічного характеру. Припускалось, що органи соціального захисту будуть мати дуже широкі завдання та функції, що буде знищена приватна благодійність, а піклування про дітей цілком візьме на себе держава.

В літературі називалася ще одна причина — теоретичного характеру. В основу сімейного союзу Кодексом було покладено "дійсне походження" дітей. Це було несумісне з інститутом усиновлення. Вважалося, що усиновлення створює штучне споріднення, а нове право, що поривало з фікційним взагалі, і в цьому випадку від ніх відмовляється [4].

Формою, яка найбільше відповідає меті соціального виховання дітей, визнавався дитячий будинок. До 1923 р. відзначається стихійне зростання дитбудинків, що стали місцем охорони та забезпечення дітей, в яких важко було проводити справжню навчально—виховну роботу. Кульмінаційним роком росту кількості дитбудинків був 1923 р., після чого настає стабілізація і поступове скорочення дитячих будинків [2, с. 23].

Не зважаючи на зміни в законодавстві, потреба в усиновленні не зникла. Вона пояснювалась, по—перше, економічними міркуваннями, головним чином потребою селян мати в родині ще одного робітника та, по—друге, збільшенням кількості бездомних дітей, які втратили свою сім'ю, батьків внаслідок соціально—економічних потрясінь, що торкнулися усіх сфер життя та усіх прошарків населення, особливо дитячого.

Як виходом з положення стало приймацтво, котре передбачалося Земельним кодексом 1922 р. Але на відміну від усиновлення основу приймацтва складав договір між повнолітнім приймаком та селянським двором з метою "суто трудовою" [1, с. 271—1272].

У 1922 р. Кодексом законів про народну освіту були встановлені норми про патронат. На жаль, цей Кодекс не забезпечував детального регулювання цього інституту, і патронат встановлювався лише як засіб боротьби з бездоглядністю та правопорушеннями [3, с. 108]. Реалізація ідеї патронату розглядалася як тимчасовий засіб, що признається для передачі невеликої кількості дітей в робочі сім'ї за умови регулярного та регулярного спостереження за правильним вихованням дитини. Пізніше почали прийматися постанови державних органів про передачу дітей, що залишилися без батьківського

підкування, до сімей трудящих та селян на умовах письмового договору. Характерна ознака цього договору, який ще не мав назву патронату, його відплатність. Особа, яка його уклала, користувалась державною підтримкою у вигляді одноразової виплати за рахунок місцевих коштів; щомісячної виплати на утримання неповнолітнього; пільг під час обчислювання податку тощо.

Існування пільг для вихователя дитини сприяло розповсюдженню патронату, який мав перевагу перед опікою (підкуванням), де не було багатьох привілеїв. Але тільки в 1936 р. термін “патронат” отримав офіційне визнання. Найбільш поширеним патронат став у повоєнні роки, коли з’явилася нова хвиля бездоглядних дітей та дітей—сиріт, які потребували підкування, а держава за допомогою дитячих закладів для таких дітей не спроможна була подолати це стихійне явище. Головне — в центрі уваги стає сімейне виховання дитини, прийнятої в сім’ю за договором, але, як і раніше, на патронат розповсюджуються законодавство, присвячене опіці (підкуванню).

Опіка (підкування) досить ретельно регламентувалась Кодексом законів про сім’ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УСРР 1926 р. як засіб захисту особистих і майнових прав дитини. Але, як і раніше, опіку (підкувальник) назначався не дивлячись на те, чи має він бажання замінити батьків сироті. Цю ситуацію змінюють лише Основи законодавства Союзу РСР та союзних республік про шлюб та сім’ю 1968 р. Тепер призначати опіку (підкувальника) могли тільки за його згодою. На жаль, існували обмеження для владштування дітей у сім’ю з ідеологічних міркувань тих років, коли так зване суспільне виховання у різного роду дитячих установах мало пріоритетний характер.

Коли коштів на надання матеріальної підтримки патронатній сім’ї стає все менше, патронат почав зливатися з опікою. Це стало причиною того, що дана форма сімейного виховання перестала існувати [1, с. 311-312].

В роки Великої Вітчизняної війни усиновлення дітей дозволило полегшити долю тих, хто втратив батьків. Замінити осиротілій дитині батьків — таким був основний мотив усиновлення в ті тяжкі часи. В цей період спостерігалось масове усиновлення дітей, які знаходились в евакуації та які осиротіли або втратили свою сім’ю.

Проте процес послідовного розвитку інституту усиновлення був фактично перерваний Указом 1944 р., який миттєво відкинув наше законодавство на сто років назад, оскільки забороняв встановлення батьківства по відношенню до дітей, народжених поза шлюбом.

Указ, зокрема, відмінив право одинокої матері звертатися до суду з позовом про встановлення батьківства та про стягнення аліментів на утримання позашлюбної дитини та передбачав, що при реєстрації народження позашлюбної дитини в ЗАГСі вона записується за прізвищем матері, а по батькові — за її вказівкою. Указ також встановлював державне виховання та державне аліментування дітей одиноких матерів замість приватного аліментування, їх передбачалося здійснювати двома шляхами:

1) одинока матір мала право віддати свою дитину до дитячого виховного закладу, а він зобов’язаний прийняти її на виховання та утримання повністю за державний рахунок;

2) одинока матір, яка не побажала віддати дитину до дитячого виховного закладу, мала право одержувати державну допомогу на її утримання, яка сплачувалася до досягнення дитиною 12-річного віку.

Але фактично цей Указ сприяв тому, що і не одинокі матері влаштовували своїх дітей до державних закладів. Таким чином, він став ще одним джерелом соціального сирітства, як у колишньому РСРП взагалі, так і в Україні зокрема [5].

Наступний етап розвитку сімейного законодавства почався з прийняттям Основ законодавства Союзу РСР та союзних республік про шлюб та сім’ю 1968 р.

Необхідність знайти нетрадиційний засіб забезпечення інтересів дитини, що залишилась без родини та батьків, ставала все більш помітною. Тим більше, що перевагу сімейного виховання вже ніхто не намагався заперечувати. В результаті такого пошуку у 1988 р. з’явилася нова форма влаштування вказаної категорії дітей — дитячі будинки сімейного типу. Відповідно до п. 1.1. Тимчасового положення про дитячий будинок сімейного типу, затвердженого наказом Державного комітету РСРП з народної освіти від 23 жовтня 1989 р., названий будинок став новою, експериментальною формою виховання та соціального захисту дітей—сиріт та дітей, які залишилися без підкування батьків, і являв собою:

- дитячі містечка чисельністю 150-200 дітей, що складалися з окремих

багатокімнатних будинків, у яких проживали сім'ї, що взяли на виховання не менше десяти дітей—сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків;

- окремі сім'ї, які взяли на виховання не менше п'яти дітей—сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, що проживають у багатокімнатних окремих квартирах або спеціальних жилих будинках [3, с. 109].

Отже, можна зробити висновок, що в Україні після Революції 1917 р. існувала досить розгалужена система влаштування дітей—сиріт та дітей, що залишилися без піклування, яка передбачала як влаштування дітей до сім'ї, так і до державних навчально—виховних закладів. Сформувалася і така форма сімейного виховання як дитячий будинок сімейного типу. Вона була новою, але досить швидко набула розповсюдження та значної популярності. Проте довгий час перевага надавалась суспільному вихованню у різного роду дитячих установах. І лише наприкінці ХХ ст. був визнаний пріоритет сімейного виховання дітей—сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це, у свою чергу, може послугувати дослідженню того, як змінилася ситуація після здобуття незалежності Україною.

Список використаних джерел

1. *Нечаєва А. М.* Семейное право. Курс лекций. — М.: Юристъ, 1998. — С. 225—226.
2. *Антонюк Т.* Дитячий будинок як форма соціального виховання: історичний аспект // Українознавство. — 2004. — № 8. — С. 22.
3. *Сєво В. Ю.* Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект // Право України. — 2001. — № 8. — С. 108.
4. *Кушова В. В.* Усыновление по законодательству первых лет советской власти // Журнал российского права. — 2002. — № 2. — С. 152.
5. *Стасюк Г.* Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичному розвитку // Право України. — 2005. — № 2. — С. 110.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права
Одеської національної юридичної академії
(протокол № 13 від 16 лютого 2009 року)*

Надійшла до редакції 28.02.2009
Рекомендована до друку 19.06.2009

